

ZEEWOORDEN

Wij zochten de betekenis van enkele intrigerende zeewoorden voor je op.

Magda Devos, Roland Desnerck, Nancy Fockedeij, Jan Haspeslagh, Johan Termote, Tomas Termote, Dries Tys, Carlos Van Cauwenberghe, Arnout Zwaenepoel, Jan Seys

BREEVEERTIEN

De Breeveertien was een grote onderzeese ondiepte in de Noordzee voor de Nederlandse kust. Hij stond haaks op de Hollandse kust tussen Scheveningen en Noordwijk, boog vervolgens eerst in noordwestelijke, dan in noordoostelijke richting af, om tenslotte in een smalle staart uit te lopen tot voor het waddeneiland Vlieland. Vandaag bestaat de Breeveertien niet meer als zandbank, hij raakte tegen het einde van de 19^e eeuw afgevlakt tot het niveau van de omliggende zeebodem. Toch wordt zijn naam nog af en toe gebruikt ter aanduiding van de plaats op zee waar hij zich eertijds bevond.

De zee-atlas van cartograaf Johannes van Keulen uit 1681 toont al de uitgestrekte ondiepte voor de Nederlandse kust, met de naam Bree Veertien (van Keulen & van Keulen 1969)

EEN ZANDBANK DIE ZIJN SPOREN HEEFT NAGELATEN

Het toponiem is een samenstelling van het adjectief *bree*, samengetrokken uit *brede*, en het telwoord *veertien*. Dat laatste verwijst naar de diepte van de bank. Zoals te zien op oudere hydrografische kaarten, lag zijn opvallend vlakke oppervlak op het gros van de meetpunten veertien vadem (ca. 25,5 m) onder de zeespiegel. Onder *breed* wordt behalve 'wijd' ook 'ruim, uitgestrekt' verstaan. Voor de Breeveertien gelden beide eigenschappen: niet alleen was het grootste deel ervan opvallend breed, het was ook een bijzonder uitgestrekte ondiepte.

Van de Breeveertien is al sprake in de eerste editie, uit 1681, van *De Nieuwe Lichtende Zee-fakkel*, de zee-atlas van cartograaf Johannes van Keulen. De tekst vermeldt:

"Vier of 5 mylen buyten Texel, leyd de Bree veertien, strekkende met een smalle steert van daer N.O./tot omtrent noorden van Texel, en N.W. van 't Vlie: zuidwaerts loopt die met de oost zyde tegens Katwyk ofte Schevelingen, maer met de west zyde wel 8 of 9 mylen: dwars van Noortwyck en Katwyk 't zeewaert is een bank/meest van 14 vadem diep/ op sommige plaetsen wat min of wat meer: tusschen die en 't land is het weder 18 en 19/ en om de noord 20 vadem diep: als men omtrent het Texel ofte Vlie daer over komt/en weder tegen het land op 16 of 17 vadem so begint men het land te sien".

De naam *Breeveertien* moet vaak over de tong zijn gegaan in zeemanskringen en in de kustdialecten, want hij wist door te dringen tot het figuurlijke taalgebruik. Zo kent men in West-Vlaanderen en Zeeland uitdrukkingen als *de breeveertien hebben, krijgen, geven, gewend zijn*, enz., waarmee bedoeld wordt 'veel ruimte hebben, krijgen, enz.' of, in abstractere zin, 'de volle vrijheid hebben, krijgen, gewend zijn'. West-Vlaams is ook het gebruik van *breeveertien* als humoristische benaming voor iemand met brede schouders of voor een grote voet (De Bo i.v. *breeveertien*, Debrabandere i.v. *bree veertiene*, Desnerck i.v. *braivairtiene*, Hessel & Verkeyn i.v. *brie vier-tiene*, WZD-Supplement i.v. *brêêvèèrtiene*). De Bo verklaart het woord ook als "een staat van (wezelijken of schijnbaren) overvloed waarbij men breed leeft zonder borgen en zonder sparen. *Sedert dat zij dat erfdeel gekregen hebben, 't is in de breeveertiene*".

In het Hollands en het Zeeuws spreekt men van *de breeveertien op gaan* voor 'vertrekken, zijn geluk elders beproeven', 'aan de zwier gaan' en 'het slechte pad op gaan'. *De breeveertien(en) uithangen of laten waaien* betekent 'bovenmatig veel geld verteren' of 'de grote heer uithangen'. Als iets de perken van het fatsoen te buiten gaat, zeggen de Zeeuwen *dat gaat over de Breeveertien*. Je kunt ook *iets de breeveertiene op sturen*, wat wil zeggen dat je het rondbazuin, aan de grote klok hangt (WZD-Supplement i.v. *brêêvèèrtiene*, zie ook WNT en EWN i.v. *breeveertien*).

ZIJN NEEFJE, DE BREE-ACHTTIEN

Behalve de Breeveertien lag er in de Belgische zeewateren ook een zandbank met de naam *Bree-achtien*. Op de Blankenbergse zeekaart, aan de visserij-school in deze stad vervaardigd tussen 1889 en 1900, staat deze bank ingetekend op zo'n 25 km uit de kust van Blankenberge. Is de Bree-achtien ook genoemd naar zijn breedte/grootte en zijn diepteligging? Te oordelen naar zijn gedaante op de Blankenbergse kaart is hij noch breed noch groot genoeg om als *breed* gekwalificeerd te worden. Zijn juiste diepte kennen we niet, maar het zou verbazen mocht die 18 vadem bedragen, aangezien de diepste plaatsen in de Belgische wateren vandaag niet meer dan zo'n 25 vadem onder de zeespiegel liggen. Kan dat vroeger anders geweest zijn? Niet onmogelijk, maar we weten het niet. De bank en zijn naam zijn ons slechts uit twee relatief recente bronnen bekend: naast de genoemde visserijkaart maakt ook het 19de-eeuwse woordenboek van De Bo (i.v. *bree-achtien*), er melding van. Oudere vindplaatsen zijn voorlopig niet opgedoken. Misschien zullen die ook nooit opduiken, want mogelijk is *Bree-Achtien* een vrij recente humoristische creatie van de Blankenbergse vissers, geïnspireerd op de alom bekende naam van de reusachtige zandbank in de Nederlandse wateren.

TOLMZAND

Achter de duinen van Vlissegem (gemeente De Haan) bevindt zich een kampeerterrein met de naam *Tolmzant*. Enkele lezers van De Grote Rede vroegen zich af wat dit toponiem betekent. Het tweede deel, *zant*, valt meteen te herkennen als een archaische schrijfwijze van *zand*, maar wat schuilt er achter de mysterieuze voorbepaling *tolm*? De Nederlandse woordenschat kent immers geen naamwoord van die gedaante, en evenmin bestaat er een werkwoord *tolmen*. De vorm *tolm* is dan ook etymologisch onoorspronkelijk. *Tolmzand* ontstond uit de verwijzende uitdrukking 't *holmzand*, waarin *holm* een dialectische variant is van *helm*, de benaming voor een grassoort die veelvuldig aangeplant wordt in duingebied. Op de etymologie van *tolmzand* en de betekenis ervan komen we verder terug. Eerst een woordje over de grassoort waarop het toponiem zinspeelt.

HELM, EEN TAAIE VASTHOUDER

Helm, ook *helmgras* of *duingras* genoemd (*Ammophila arenaria*), is de meest voorkomende grassoort in onze duinen en dat is geen toeval. Het is een uitstekende fixeerder van duinzand. De soort is toegerust om

in een dynamisch stuifduin te overleven. Zo vormt helm ondergrondse stengels die zich snel uitbreiden en de plant vastzetten in het mulle zand. Het gras kan ook verticaal meegroeien met overstuivend zand, tot wel een meter per jaar. Ook kan het zijn bladeren bij droogte oprollen en zo de binnenzijde van het blad hoeden voor vochtverdamping.

De buitenzijde is dan weer bedekt met een wasachtige laag die het gewas beschermt tegen de zilte zeewind.

Reeds in oude duinreglementen geldt het aanplanten van helm als een deugdelijke praktijk en worden er beperkingen opgelegd aan het oogsten en het beweiden van het

helmgras. Men wilde immers koste wat kost vermijden dat door overexploitatie de wind weer vrij spel zou krijgen en de helmduinen op de stuif jagen. Ook vandaag nog planten kustbeheerders helm aan om stuifplekken in de duinen te vermijden of als pioniersplant om nieuwe duinen op het hoge strand te ontwikkelen. Ook elders in de wereld geldt het aanplanten van helm als een beproefde methode van zeewering. Europeanen hebben de helm wereldwijd geëxporteerd naar gematigde zones in hun kolonies.

TOLMZAND: ETYMOLOGISCH EN SEIMANTISCH BESCHOUWD

Zoals gezegd gaat *tolmzand* terug op de verbinding van het substantief *holmzand* met het bepaald lidwoord 't. Doordat in de Vlaamse dialecten de *h-* niet gearticuleerd wordt, klinkt die combinatie als *tolmzand*. Daarin werd de 't niet langer als lidwoord herkend, maar als beginklank van het substantief opgevat. Een dergelijke herinterpretatie van de woordgrens, in de taalkunde metanalyse genoemd, komt vaker voor, met name bij eigennamen, toponiemen zowel als familienamen. *Holme* is de gebruikelijke vorm voor AN *helm* (*Ammophila arenaria*) in de Vlaamse kustdialecten (WVD Zeevisser, p. 521), in het Oostends wordt bovendien ook een variant met collectiefsuffix *-te* gebruikt: *holmte* (Desnerck 2006 i.v. *holmte*). De Bo geeft *halm*, *halme* als West-Vlaamse vormen. Daaruit laat *holm(e)* zich verklaren door verdonkering van de korte *a* van *halm(e)* onder invloed van de volgende *-l*. Zo hoort men in West-Vlaanderen ook *bolke*, *holf*, *kolf*, *kolk*, *stol*, *smol* en *wol* voor resp. *balk*, *half*, *kalf*, *kalk*, *stal*, *smal* en *wal*. De vorm met *o* kwam ooit ook in het Hollands voor. In een van de overgeleverde versies van een tekst van de 14de-eeuwse Zuid-Hollandse dichter Willem van Hildegarsberch staat *den holm* voor wat in een andere versie *dhelme* luidt (MNW i.v. *holm*). Volgens de etymologische woordenboeken is de variant *halm* de oorspronkelijke, met als basisbetekenis 'stengel van verschillende, vooral gecultiveerde, grassoorten'. Het woord stamt af van Germaans * *halm*, waarop ook Engels *haulm* 'loof van geoogste planten', Duits *Halm* 'halm' en Zweeds *halm* 'stro' teruggaan. Indo-Europese verwanten buiten de Germaanse taalfamilie zijn o.m. Latijn *culmus* 'halm', Grieks *kálamos* 'riet' en Russisch *solóma* 'stro'.

Blijft nog de vraag wat de samenstelling *holmzand* of *tolmzand* juist betekent. Daarvoor kunnen we niet te rade gaan bij het levende dialect van de kuststreek, want terwijl het woord *holm(e)* daar nog vrij ruime bekendheid geniet, blijkt de samenstelling *holmzand*, of, in zijn metanalytische

gedaante, *tolmzand*, volstrekt verdwenen. Het ligt enigszins voor de hand dat *holmzand* begrepen moet worden als een benaming voor zand waar helm groeit of dat bestemd is om met die grassoort te worden beplant. Daarnaast is het woord klaarblijkelijk ook gebruikt als benaming voor het droge, rulle duinzand, dat gemakkelijk verstuift, in tegenstelling tot het nattere en daardoor vastere strandzand. Dat lezen we bij E. Vlietinck in zijn boek over het oude Oostende. In zijn relaas over het verlies van polderland als gevolg van stormvloed in het begin van de 15de eeuw, gebruikt de auteur *tolmzand* en *duinzand* als synoniemen:

Tusschen Wenduine en de watering van den Heer Wouterman lagen ongeveer 1500 gemeten onder het "tolmzant", op het grondgebied van Vlisseghe, Clemskerke en Breedene. ... Ten westen van Oostende, tot aan het Vinx Ambacht lagen 600 gemeten in het duinzand begraven (Vlietinck 1897, p.31).

Bibliografie

- Debrabandere F. (1999). Kortrijks Woordenboek. Kortrijk, De Leiegouw.
- De Bo, L.L. (1873). *Westvlaamsch Idioticon*. Brugge: Gailliard. Heruitgave door Joseph Samyn: Gent: Siffer,

1890-1892. Herdruk 1970, 1976, 1884: Handzame: Familia et Patria

- Desnerck R. (2006). *Oostends Woordenboek*. Vierde verbeterde en vermeerderde druk. De Haan, Roland Desnerck.
- EWN = M. Philippa, F. Debrabandere & A. Quak, *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2003-2009. 4 delen.
- Hessel, R. en M. Verkeyn (2003). *Van buuketetjes en ruggventjes: het dialect van rond Torhout*. Torhout: Vriendenkring Kunst Houtland.
- MNW = Verwijs E. & Verdam J. (1885-1925). *Middel-nederlandsch Woordenboek*. 's-Gravenhage, 9 delen.
- van Keulen J. & G. van Keulen (1969). *De Nieuwe Grootte Ligtende Zee-Fakkell, Amsterdam 1716-1753: facsimile edition in three volumes, vol. I-II. De Nieuwe Grootte Ligtende Zee-Fakkell, Amsterdam 1716-1753: facsimile edition in three volumes*. Theatrum Orbis Terrarum: Amsterdam.
- Vlietinck E. (1897). *Het oude Oostende en zijne driejarige belegering (1601-1604): opkomst bloei en ondergang met de beroerten der XVIe eeuw*. Anastatische herdruk 1975 Vlaamse Vereniging voor Familiekunde. Uitgave van Jos. Vlietinck: Oostende. 324 pp.
- WNT = Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's-Gravenhage/Leiden, 1864-1998 (<http://gtb.inl.nl/?owner=WNT>).
- WVD = Zeevisser = Roxane Vandenbergh. *Woordenboek van de Vlaamse dialecten. Deel II: Niet agrarische vaktalen. Afl. 7: De zeevisser*. Gent, Tongeren, 2000.
- WZD = H.C.M. Ghijsen, *Woordenboek der Zeeuwse dialecten*. 's-Gravenhage, Van Goor, 1964.

(De Wulf/VLIZ)